

Л. Іваннікова
(Київ)

ПОСТАТЬ Я. П. НОВИЦЬКОГО В ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ФОЛЬКЛОРИСТИКИ КІНЦЯ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ

Виняткову роль у становленні та розвитку української фольклористики відіграли збирачі народної творчості, що підготували ґрунт для фундаментальних теоретичних досліджень. Саме їх слід назвати основоположниками цієї науки – М. Цертелева, З. Доленгу-Ходаковського, М. Максимовича, І. Срезневського, А. Метлинського, І. Рудченка, П. Куліша, П. Чубинського, О. Потебню, А. Димінського, Б. Грінченка, І. Манжуру, Г. Залюбовського, Д. Яворницького та десятки інших самовідданих трудівників, що були одночасно і видавцями, і першими теоретиками українського фольклору.

Серед них особливою й унікальною є постать Якова Павловича Новицького (1847–1925) – видатного фольклориста, етнографа, історика, педагога, красномовця. Фольклористично-етнографічна спадщина вченого – це більше десяти збірників народної творчості, а також величезна кількість публікацій у періодиці. Загальна ж бібліографія праць Я. П. Новицького з різних галузей науки складає більше 200 одиниць.

Доробок ученого схвально оцінили М. П. Драгоманов, М. Ф. Сумцов, академіки В. М. Гнатюк, В. В. Білий, Ф. М. Колесса, Д. К. Зеленін [1].

Найвизначнішим вкладником Південно-західного відділу Російського географічного товариства і Харківського історико-філологічного товариства назвав його М. Ф. Сумцов [2]; відомим південноруським етнографом вважав його Д. І. Яворницький [3]; одним з найкращих знавців і дослідників Катеринославщини вважав його академік Д. Ф. Чернявський [4], а В. Дорошенко в некролозі назвав його “Нестором української етнографії” [5].

Різні наукові товариства шанували працю Я. П. Новицького і обирали його своїм дійсним членом. Це – Російське географічне товариство, Товариство любителів природознавства, антропології та етнографії при Московському університеті, Харківське історико-філологічне товариство, Катеринославське наукове товариство, Катеринославська вчена архівна комісія тощо. У 1924 р. з нагоди 50-ліття наукової діяльності Я. П. Новицький був обраний членом-кореспондентом Української Академії наук.

Унікальність наукової особистості Я. П. Новицького полягає в тому, що він був одним із перших ініціаторів комплексного стаціонарного дослідження регіону Нижньої Наддніпрянщини, зокрема Олександрівського повіту Катеринославської губернії, що являє собою історичну територію Запорозької Січі, яка не тільки в ХІХ ст., а й досі вважається мало вивченою порівняно з іншими регіонами України [6]. До 70-х років ХІХ ст. ні наука взагалі, ні етнографія, зокрема, у цьому краї не розвивались. Поодинокі записи фольклору трапляються в збірниках І. І. Срезневського, М. М. Максимовича, в працях А. С. Афанасьєва-Чужбинського, О. Стороженка. Проте фундаментальні фольклористичні видання 50–60-х років ХІХ ст. бідні на матеріали з Катеринославської губернії. Винятком є лише збірник М. Номиса “Українські приказки, прислів’я і т. ін.” (1864), де вміщені записи Г. А. Залюбовського, що згодом став чи не найактивнішим членом Південно-Західного відділу РГТ у Петербурзі і в Києві. Жодне з пізніших фольклористичних видань не обходилося без його участі, особливо збірники П. П. Чубинського та М. П. Драгоманова. Навколо Київської філії РГТ у 70-х роках об’єдналися не тільки найвидатніші українські вчені, а й чимало фольклористів з Волині, Поділля і також віддаленої Катеринославщини в особі молодих сільських учителів, збирачів народної творчості А. І. Димінського, К. В. Шейковського, І. І. Манжури та Я. П. Новицького.

Прозові матеріали, записані на Катеринославщині І. І. Манжурою та Я. П. Новицьким, є основною частиною збірника “Малорусские народные предания и рассказы” (1876). Зокрема, працю Я. П. Новицького високо оцінив М. П. Драгоманов у передмові: “Здесь следует упомянуть, что наиболее материалов получено было и через посредство других лиц от г. Манжуры (особенно много и превосходного качества), Як. Новицкого, И. Мурашки, Вл. Менчища, Ст. Руданского. Эти материалы записаны самими вышеупомянутыми лицами” [7].

Із записів Я. П. Новицького до збірника увійшло 52 тексти легенд, переказів, казок.

Іноді вони складають окремі підрозділи книжки: “Местные предания, собранные во время поездки на Днепровские пороги Як. Новицким”; “Степные могилы Мариупольского уезда Екатеринославской губернии (Сообщение Я. Новицкого)” тощо. Усе це становить майже третину збірника, а матеріалів, зібраних І. І. Манжура, ще більше.

У 1875 р. в розпорядження М. П. Драгоманова та В. Б. Антоновича надійшли також рукописні збірники пісень І. І. Манжури та Я. П. Новицького.

Отже, в 70-х роках XIX ст. Г. А. Залюбовський, І. І. Манжура та Я. П. Новицький поклали початок розвитку фольклористики в Катеринославщині. Слід зазначити, що Я. П. Новицький був справжнім учителем і наставником Д. І. Яворницького, який в молоді роки наслідував його не тільки в збиранні фольклорно-етнографічних матеріалів, а й написанні деяких наукових та науково-популярних праць.

У 70–90-х роках XIX ст. І. І. Манжура, Д. І. Яворницький та Я. П. Новицький були найактивнішими кореспондентами як місцевих, так і всеукраїнських періодичних видань (“Екатеринославские губернские ведомости”, “Екатеринославский юбилейный листок”, “Днепр”, “Степь”, “Киевская старина”, “Этнографическое обозрение” та ін.). Понад 60 фольклорних текстів надрукував Я. П. Новицький на сторінках “Губернских ведомостей”, а також історико-етнографічні, статистичні, педагогічні дослідження і серед них – першу в Катеринославщині “Програму собирания этнографических сведений” (1888), яка закликала до збирання фольклору багатьох ентузіастів. Я. П. Новицького, що на той час мав уже великий авторитет, запросили до співпраці всі південно-українські часописи – “Днепр”, “Степь”, “Днепровская молва”, “Приднепровский край”, “Приднепровье”, “Вестник юга”..., навіть “Екатеринославские Епархиальные ведомости”. Саме на сторінках газет “Днепр”, “Степь” упродовж 1884–1886 рр. Я. Новицький надрукував одну з найбільших своїх історико-етнографічних статей “Запорожье в памятниках устного народного творчества” – перший в історії української етнографії науковий опис слобід, розташованих на історичній території Січі.

У 90-х роках XIX ст. Я. П. Новицький був найактивнішим збирачем і видавцем фольклору та різних народознавчих матеріалів. Недаремно М. Ф. Сумцов назвав його одним з найкращих знавців краю, ад-

же він не обмежувався збиранням фольклору, але друкував також етнографічні, історичні, археологічні, статистичні, архівні, економічні, ботаніко-зоологічні, педагогічні та інші матеріали. Про нього писав Д. Ф. Чернявський: “Почтенный член нашей Архивной Комиссии Я. П. Новицкий является одним из лучших знатоков и исследователей Екатеринославщины; история последней ему в такой же мере близка и знакома, как и современное бытовое состояние”[8].

“Я. П. Новицкий – один з видатних тепер українських етнографів, писав М. Я. Жарко, поруч з Д. І. Яворницьким, найкращий знавець запорозької і взагалі Катеринославської старовини”[9]. Це був, справді, великий учений-краєзнавець.

Але чи не найбільший внесок зробив він у розвиток фольклористики. Одночасно з І. І. Манжураю та Г. А. Залюбовським Я. П. Новицький у 70-х роках XIX ст. розпочав систематичний запис практично всіх жанрів народної творчості, що побутували на обстежуваній ним території. Результатом його 40-річної праці стало видання більше 10 збірників – перших в історії Нижнього Подніпров’я регіональних видань фольклору різних жанрів, які високо оцінили М. Ф. Сумцов, В. В. Данилов, Д. К. Зеленін, В. М. Гнатюк, Ф. М. Колеса та ін. Крім того, будучи членом Катеринославського наукового товариства та членом правління історичного музею, Я. П. Новицький також проводив археологічні розкопки, краєзнавчі експедиції, організував місцевий історичний архів та музей у м. Олександрівську, де він жив. Це – вагомий вклад у вітчизняну науку.

Отже, Я. П. Новицький відіграв непересічну роль у становленні та розвитку фольклористики Нижньої Наддніпрянщини, його публікації та збірники стали вирішальним етапом в утвердженні наукових принципів фіксації фольклору, у вихованні численних наукових кадрів, послужили цінним матеріалом для багатьох теоретичних досліджень, стали важливим інформаційним джерелом про культуру, побут, звичаєвість, світогляд, історію населення цього малодослідженого регіону України.

* * *

Новицький Яків Павлович народився 24 жовтня (6 листопада) 1847 р. в селі Аули Катеринославського повіту Катеринославської губернії (тепер смт Криничансь-

кого району Дніпропетровської обл.) [10]. Біографія Я. П. Новицького типова як для представника української інтелігенції другої половини XIX – початку XX ст. Виходець із зuboжілої козацької старшини (прапрадід – полковник війська гетьмана Мазепи Ілля Федорович Новицький), корінням своїм був заглиблений у простонароддя, то ж не випадково, працюючи канцеляристом, основну увагу він зосереджував на скарбах народної культури. Початкову освіту отримав у Олександрівській повітовій школі, там само отримав свідоцтво вчителя сільської приходської школи. З 1865 по 1868 рік працював писарем в Олександрівському повітовому казначействі. Але писарська служба мало приваблювала талановитого юнака, що цікавився історією, педагогікою, природознавством. Тому використовував найменші можливості для самоосвіти. Як писав у автобіографії, “далі програму середньої школи продовжував при допомозі приватних учителів і самоосвітою. Перебуваючи постійно поміж молодих студентів, мав можливість користуватися науковими книгами, а далі, будучи дорослим, лекціями і науковими працями професорів І. І. Срезневського, О. М. Бекетова, М. І. Костомарова, В. Б. Антоновича та ін.” [11]. Значне враження на молодого Новицького справляли лекції Д. І. Багалія та М. Ф. Сумцова, які поширювалися в “Университетских известиях”. Склавши в 1868 р. іспит на вчителя, Я. П. Новицький одержує призначення у Вознесенську сільську середню школу Олександрівського повіту.

Разом із навчанням він заохочував дітей до дослідницької роботи, за короткий час зібрав з ними унікальні зоологічні, ботанічні, ентомологічні колекції, які свого часу демонструвалися навіть на з’їздах учителів. Педагогічна робота Я. П. Новицького тісно поєднувалася із краєзнавчою, що спонукало самого вчителя до глибокого вивчення історії рідного краю, до запису численних фольклорно-етнографічних матеріалів. І найпершими його інформаторами були учні Вознесенської, Іванівської та Ольгінської шкіл, де довелося працювати впродовж 1868–1877 рр., а також старожили цих сіл.

Я. П. Новицького нині можна було б назвати новатором у педагогіці українознавства. Шкільні навчальні програми, створені ним, передбачали диференційоване вивчення галузей різних наук – історії, археології, етнографії, природознавства, релігії-

знавства. Він також звертався до своїх колег-учителів із закликом прилучатися до красназвчої дослідницької праці.

Олександрівська шкільна рада всіляко підтримувала молодого педагога, сприяла його науковим пошукам. Протягом 1870–1875 рр. його праця була відзначена кількома нагородами. Красномовним є і той факт, що Ольгінська школа, якою керував Я. П. Новицький з вересня 1873 р., була перетворена в зразкову і перейменована в середнє училище, через котре мали переходити щойно призначені вчителі, щоб оволодіти новими методами і прийомами навчання. Тобто це була своєрідна школа передового педагогічного досвіду, центр підготовки освітянських кадрів. Після двотижневої практики в Новицького молодому вчителю дозволялося працювати самостійно.

1876 р. був оголошений сумнозвісний Емський указ, що забороняв українське слово, і ліквідований Південно-Західний відділ РГТ у Києві, членом якого був і Я. П. Новицький. 1877 р. він був звільнений з учительської посади “за распространение в народе украинофильских тенденций” [11].

Незабаром Я. П. Новицький був запрошений Чернігівським губернським земством у співробітники статистичного бюро, там він познайомився з О. О. Русовим і став працювати під його керівництвом. Шість членів статистичного відділу експедиційним способом здійснили опис Борзенського повіту за один рік, а після його завершення Я. П. Новицький повернувся на Катеринославщину. Оселившись у м. Олександрівську, він став працювати на різних посадах – то в повітовій військовій, то в земській установах. Протягом 1881–1896 р. Я. П. Новицький обіймав посаду секретаря Олександрівської шкільної ради, був опікуном і екзаменатором земських шкіл. Він знову мав можливість продовжувати свою педагогічну, історико-краєзнавчу та фольклористично-етнографічну діяльність. Нова посада давала Новицькому можливість двічі на рік об’їжджати (а під час канікул і обходити пішки) майже всі села повіту, старі шляхи, могили, урочища, річки, балки і т. п., що дало ґрунт для його наукових праць.

На основі власних спостережень та спираючись на місцеві архіви, учений написав ряд важливих *статей* з історії педагогіки: “Первые училища Александровской крепости и Александровска, уездного города

(1785–1880 гг.) (1908); “К истории народного образования в Екатеринославской губернии (1887); “Итоги народного образования в Александровском уезде” (1889). Новаторство Я. П. Новицького полягає в тому, що він виступав за демократизацію школи, за навчання рідною мовою, за створення в селах народних бібліотек.

Діяльність ученого не обмежувалась педагогічною роботою. Не було такої галузі краєзнавства, якою б не цікавився і в якій би не працював Новицький, вражає його глибока обізнаність з археологією, історією, статистикою, етнографією, ботанікою, топографією тощо. На початку 80-х років (1882–1885) Я. П. Новицький став організатором статистико-економічного опису Олександрівського повіту та міста Олександрівська. Унаслідок ретельних спостережень та архівних пошуків автора були написані такі історико-статистичні та економічні праці Я. П. Новицького: “Описание границ и городов бывшей Азовской губернии” (1910); “Старожитные уезды Екатеринославской губернии Новомосковский и Павлоградский” (1905); “Слобода Вольная Гупаловка Александровского уезда” (1887); “Статистическое описание Александровского уезда и Мариупольского округа по архивным данным за 1836 год” (1889); “Город Александровск в 1837 году (статистическое описание по архивным данным)” (1889); “Статистическо-экономическое состояние Александровского уезда по архивным данным за 1829 год” (1880). Статистико-економічний та історико-етнографічний опис кількох сіл Олександрівського повіту поданий також у нарисі “С берегов Днепра” (1905). Усі ці праці ілюстровані великою кількістю фотографій, які зробив сам Я. П. Новицький, а також багатством фольклорних записів. Протягом багатьох літ Я. П. Новицький вивчав архіви в м. Олександрівську та по всій губернії, будучи дійсним членом Катеринославської вченої архівної комісії. Так народилися його найвидатніші праці: “История города Александровска Екатеринославской губернии в связи с историей возникновения крепостей Днепровской линии” (1905); “Материалы для истории Запорожских козаков (Из сечевого архива за 1770–1771 год)” (1909); “Описание границ и городов бывшей Азовской губернии, Левобережная часть нынешней Екатеринославской губернии 1775–1788 гг. Архивные источники” (1904). Крім того, Я. П. Новицький підготував публікацію ря-

ду історичних документів у періодиці та наукових збірниках [13]. Д. Ф. Чернявський зазначає, що Я. П. Новицький був єдиною людиною, котра використала Олександрівські архіви для наукової праці [14]. Значення цих праць унікальне ще й тому, що на сьогодні втрачені ті першоджерела, якими користувався вчений.

Поряд із фольклористикою та етнографією вчений займався археологією, музейною справою, фотографуванням. Він зняв усі історичні пам'ятки Олександрівського повіту – урочища, могили, скелі, пороги, гори, міста і села, унікальну архітектуру. Багато його фотографій використовував Д. І. Яворницький у праці “Запорожье в остатках старины и преданиях народа” (1888). Понад 30 років Я. П. Новицький досліджував острів Хортицю та руїни Запорозьких Січей, де здійснив ряд археологічних розкопок, створив детальну карту острова Хортиці, яку також використав Д. І. Яворницький. Ніхто так не знав запорозьких місць, як Яків Новицький, про це свідчить цитата з листа Д. І. Яворницького від 18 лютого 1887 р.: “Напиши мені, та беззастережно напиши карту Днепра от Будилковского порога и вниз аж до Хортицы, с указанием всех островов, каминцев, заборов, балочок. Дуже треба. Я сам маю кой-что задля того, але ж і собі так не вірю, як тобі” [15].

Протягом 1903–1912 рр. Я. П. Новицький здійснив ряд розкопок на о. Хортиці та в околицях м. Олександрівська – понад 100 курганів було досліджено і описано вченим, а виявлені пам'ятки старовини частково передані до історичного музею в Катеринославі, членом правління якого він був, частину надіслано В. Б. Антоновичу в Київ, решта стала основою музею в м. Запоріжжі, відкритого 1923 р. Я. П. Новицьким.

Наслідком 30-річної дослідницької роботи вченого стала історико-археологічна розвідка “Остров Хортица на Днепре, его природа и древности” (1917) [41]. Вона вміщує детальні географічні, топонімічні, історичні відомості про острів, щоденники археологічних розкопок, описи флори і фауни, а також величезну кількість фольклорного матеріалу, зокрема, легенди про скарби. На жаль, праця була опублікована істориком В. Ульяновським аж в 1993 році [42].

Я. П. Новицький був засновником і першим директором Запорізького обласного історичного музею, відкритого 1923 р. Його клопотаннями було зібрано величезну

кількість цінних експонатів. На жаль, за роки радянської влади і музей, і запорозький архів зникли безслідно.

Я. П. Новицький був організатором і Запорізького окружного архіву (нині Державний архів Запорізької області), який був відкритий 1922 р. Служба в архіві при *Наркомпросі* була його основним заняттям з грудня 1920 р., а з січня 1922 р. він став офіційно завідувати Запорізьким окружним архівом. Скільки труднощів довелося подолати вченому, щоб добитися хоча б пристойного світлого і сухого підвалу для зберігання цінних історичних паперів! Але всі ці змагання скінчилися тим, що в лютому 1925 р. посаду завідуючого архівом скоротили за штатом. Незважаючи на високе звання члена-кореспондента УАН, Я. Новицького звільнили з роботи, позбавили не лише будь-яких засобів до існування, а й можливості займатись наукою. Про це він писав у листі до співробітника УАН М. Т. Ткаченка від 23 жовтня 1924 р.: “Поділюсь з вами своїм горем: посада завідуючого архівом ліквідована, цілий архів з 1798 р. приречений на знищення миттю, я залишився без місця, без засобів до існування взагалі” [16]. Розпач і розчарування звучить і в листі до Д. І. Яворницького від 28 січня 1924 р.: “Ти знаєш мій будинок, в котрім я сам жив, пам’ятаєш обгороджений двір і садок з пасікою? Тепер не те: з сім’єю в п’ять душ (невістка і онуки) мешкаємо в трьох невеличких кімнатках з чорного ходу; в дворі, в садку забора нема і сліду – розграблено, плодуче дерево – інше зрубано, друге знівечено, пасіка розграблена. Мало цього – в помешканні столи, стільці, ліжка, вся одежа, посуда, годинник і наслідок фотографічні апарати (6) реквізовано” [17].

Трохи підбадьорило Я. П. Новицького те, що в грудні 1924 р. Всеукраїнська Академія наук за багаторічну збирацько-дослідницьку роботу та з нагоди 50-ліття наукової діяльності, обрала його членом-кореспондентом. Незважаючи на похилий вік, учений по-юнацькому знову взявся за працю, що був припинив у зв’язку з голодом та безробіттям. Він упорядковує повний збірник українських народних пісень, плекає багато нових задумів. “Архівного й етнографічного матеріалу у мене хватило б не на один рік”, пише він в листі до академіка В. В. Білого [18].

Та несподівана смерть обірвала всі плани вченого 19 травня 1925 р.

На превеликий жаль, у Запоріжжі не зберігся будинок, де мешкав Я. П. Новицький, нічого не відомо про місце поховання вченого. Зникла безслідно і величезна бібліотека, лише деякі книги з автографами Я. П. Новицького нам трапилися в бібліотеках: Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України (зокрема, збірник “Малорусские песни, преимущественно исторические” (1894)) та Дніпропетровського історичного музею ім. Д. І. Яворницького. А долю особистого архіву вченого дослідили В. І. Ульяновський, науковий співробітник Інституту історії НАН України, і С. В. Абросимова, завідувача архівним сектором відділу фондів історичного музею ім. Д. І. Яворницького [19]. Вони ж зробили детальний опис усіх документів.

Нині матеріали Я. П. Новицького складають окремий фонд (ф. 4), що налічує 164 одиниці зберігання в рукописних фондах ІМФЕ НАН України ім. М. Т. Рильського. Це біографічні документи, фольклорні записи, листування, фотокартки. Деякі записи пісень трапляються і в інших фондах (ф. 29–3, од. зб. 91.). Серед величезної кількості пісень, здебільшого непаспортизованих (серед них записи А. Димінського (од., зб. 28, 29), С. Руданського (од., зб. 34), Андрієвського (од. зб. 24), Ф. Носа (од. зб. 47), власне Новицькому належить лише чотири одиниці збереження, що являють собою рукописний та машинописний варіанти збірника “Малорусские народные песни, собранные на Екатеринославщине” (од., зб. 143, 144) та прозові записи казок (од. зб. 164) і переказів (од. зб. 163), які вперше публікуються в нашому виданні. Надзвичайно цінним є також листування Я. П. Новицького з Д. І. Яворницьким (од. зб. 70), В. Антоновичем (од. зб. 66), М. Ф. Сумцовим (од. зб. 76), Г. А. Залобовським (од. зб. 62), В. В. Тарновським (од. зб. 81), Ф. Лебединцевим (од. зб. 72), В. А. Бедновим (од. зб. 94), П. А. Заболотським (од. зб. 91), В. А. Степаненком (од. зб. 139), А. Н. Бекетовим (од. зб. 50). Особливий пієтет викликають листи: І. Срезневського, А. Русова, К. Шейковського, О. Поля, А. Сластіона. Цікаві біографічні відомості дає нам листування Я. П. Новицького з редакцією газети “Екатеринославские губернские ведомости” (од. зб. 136).

Є також окремий фонд Я. П. Новицького в Інституті рукописів Національної

бібліотеки України ім. В. І. Вернадського (ф. 202, 203 од. зб.), деякі документи зберігаються і в інших фондах (І 11574, І 7859, Х 17380, Х 5145). Вони відображають усю багатогранність наукової особистості Я. П. Новицького. Невеличкий фонд Я. П. Новицького є і в Державному архіві Запорізької області (ф. 161, 12 од. зб.; ф. 56–1 од. зб.). Це – окремі фольклорні записи, педагогічні матеріали, фото.

Я. П. Новицький – видатна постать на терені української науки. Неоціненний його внесок у розвиток історії, археографії, археології, педагогіки, природознавства. Та все ж найважливішою є його фольклористично-етнографічна діяльність.

Під впливом наукових праць І. І. Срезневського, М. І. Костомарова, О. О. Потебні, М. П. Драгоманова, М. Ф. Сумцова, П. П. Чубинського, І. І. Манжури, Б. Д. Грінченка, Д. І. Яворницького розгорталась фольклористична діяльність Я. П. Новицького в кінці ХІХ – на початку ХХ ст.

Як уже зазначалося, народився Яків Павлович в козацькому краї, де побутовали легенди й перекази про запорожців, героїчні пісні й думи. Отже, фольклорне середовище, в якому він жив, визначило долю майбутнього фольклориста, що з дитинства сам був носієм народних традицій, бо, як пише в автобіографії, “ріс та вчився з селянськими дітьми, з ними ж пас коней в степу, а в плавнях ловив рибу. Як і всі хлопці, на Різдва свята ходив колядувати, посипати, щедрувати, а літом святкував Івана Купала і Мавчин Великдень” [20].

На своїх збірниках Я. П. Новицький вказує дату початку збирання фольклору – 1873 р. Уже в першій публікації (Из записок туриста // Киевский телеграф. – 1875. – № 134) він визначає основні принципи збирання і публікації народної творчості: “Мы передадим слово в слово записанный нами от малоросса рассказ, не переводя его на русский язык, делаем это потому, что мы слишком дорожим каждым подлинным словом малоросса-рассказчика” [21]. Ці принципи витримані в ранніх фольклорних записах легенд і казок, надісланих 1875 р. до Південно-Західного відділу РГТ, дійсним членом якого Я. П. Новицький став 23 січня 1876 р. Видання М. П. Драгоманова принесло славу молодому досліднику – його особою зацікавились відомі вчені: І. І. Срезневський, О. О. Потебня, М. Ф. Сумцов, багато часописів запросили його до співпраці.

Інша доля історичних пісень, надісланих Я. П. Новицьким. У передмові до дру-

гого тому історичних пісень М. П. Драгоманов зазначає: “Том был приготовлен к изданию еще осенью прошлого года. Но в это время в распоряжение издателей поступила огромная масса песен разного рода из рукописей М. А. Максимовича, А. В. Маркевича, Д. С. Носа, Манджуры [...] Я. Новицкого и др.” [22]. Упорядники вирішили видати другий том частинами, щоб не затримувати вже готового збірника, і записи Я. Новицького мали надрукувати в другій частині. На жаль, після закриття відділу ці пісні загубились. Частину їх надрукував М. П. Драгоманов у Женевських виданнях “Нові українські пісні про громадські справи” (1881) та “Політичні пісні українського народу” (1883, 1885), усього 10 текстів. Не виключено, що поява цих збірників спонукала Я. П. Новицького до пошуків своїх матеріалів. Збереглося листування Я. П. Новицького з В. Б. Антоновичем, Ф. Лебединцевим, О. Лоначевським, Оленою Пчілкою та О. Антеповичем (членами Південно-Західного відділу РГТ), яке свідчить про довготривалі і марні намагання вченого знайти свої загублені скарби. Листи дають досить суперечливу інформацію. О. Лоначевський, приміром, повідомляє: “В мои руки попало весьма немного, в т. ч. 136 песен из вашего сборника. Но это оказались самые что ни есть выборки – все исторические и обрядовые отобранные были составителями исторического сборника” [23].

Можна уявити, яким великим і різножанровим був рукописний збірник Я. П. Новицького, надісланий 1875 р. в РГТ, якщо цілих 136 пісень було відкинуто як непридатні до друку! Загублений рукопис – це велика втрата для науки, тим паче, що відібрано було найоригінальніші зразки, не зафіксовані в інших регіонах.

У роки реакції загинув не лише цей рукопис, а й інші матеріали. 1877 р., під час обшуку, в Я. П. Новицького було вилучено і конфісковано 6 рукописних зшитків фольклорних записів – пісень, оповідань, матеріалів до словника.

У 80-х роках ХІХ ст. Я. П. Новицький надрукував величезну кількість фольклорних записів на сторінках газет “Екатеринославские губернские ведомости”, “Днепр”, “Степь”, “Екатеринославский юбилейный листок”. Г. А. Залюбовський в листі до Я. П. Новицького від 21 червня 1887 р. подав ідею створення фольклорного збірника: “Хорошо бы было, если бы вы собрали все ваши подобные статьи и издали осо-

бым томом [...] разбросанность их мешает возможности пользоваться ими как бытовым историческим материалом. Если бы не нашлось издателя на месте, то можно пошукать в Харькове” [24].

Тож 1892 р. Я. П. Новицький надіслав до Харківського історико-філологічного товариства величезний збірник пісень та переказів, перше місце в якому надали фольклорній прозі. Цією працею дуже зацікавився М. Ф. Сумцов. Але він вважав набагато ціннішими записи пісень, тож вирішив саме їх негайно видавати в VI томі “Сборника Харьковского историко-филологического общества”, і сам приступив до опрацювання поданого матеріалу. Крім того, за редагування текстів взялися О. О. Русов та О. В. Ветухов.

Переглянувши збірник, комісія прийняла рішення відкинути всі відомі пісні, тексти яких збігаються з надрукованими раніше, залишивши перший рядок з посиланнями на інші видання. На думку М. Ф. Сумцова, збірник лише вирає в плані новизни і наукової цінності. І вчений не помилився, бо саме цю роботу як найголовнішу при публікації фольклорних матеріалів відзначив В. М. Гнатюк у рецензії на збірник [25]. У передмові, написаній від редакції, також відзначається, що “Собира-тель отнесся к собранному материалу добросовестно и старательно, что выразилось в умелой записи песен и в многочисленных библиографических указаниях на сходные печатные варианты” [26].

Проте сам Я. П. Новицький був страшенно незадоволений виданням і перш за все тим, що в текстах трапляється багато фонетичних помилок, що зроблено численні описки в датах фіксації пісень. Адже він виявляв науковий підхід не лише до запису, а й до публікації фольклорних текстів. Він обов’язково звіряв надрукований текст із рукописом, і сам робив коректурні правки. Про це свідчать численні згадки в листах (“Корректуру треба буде зчитувати з оригіналом, і якщо друкарка буде висилати мені для перегляду, то хай висилає послідню коректуру”) [27]. Тож, одержавши авторські примірники збірника “Малорусские песни, преимущественно исторические” (1894), він власноручно робив правки на сторінках книжки (с. 28, 33, 40, 51, 54–56, 68, 76, 79, 80, 91, 93, 94 та ін.). Один такий примірник з екслібрисом “Библиотека Якова Павловича Новицкого” знаходиться в бібліотеці Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етно-

логії ім. М. Т. Рильського. Рукою Якова Новицького дописані цілі куплети пісень, бібліографічні посилання, паспортні дані та інше.

Збірник “Малорусские песни, преимущественно исторические, собранные в Екатеринославщине в 1874–1894 гг.” має велику наукову цінність. Це результат 20-літнього вивчення фольклору в Катеринославському, Олександрівському та Маріупольському повітах. “Цій добірці судилося стати видатним і новим явищем в українській фольклористиці. Вона була першим виданням історичних пісень, пов’язаних з певною місцевістю” [28]. Записи Я. П. Новицького високо оцінив Ф. М. Колесса [29], особливо його прагнення зберегти всі діалектні особливості мови та її живе звучання – стиль мовлення не лише місцевого говору, а й індивідуальні особливості кожного оповідача й співака.

Про наукове ставлення вченого до фольклору свідчить і його увага до варіантів пісень та легенд, які він фіксував у великій кількості.

Друкуючи фольклорні матеріали, Я. П. Новицький завжди вказував час і місце їх запису, імена й вік інформаторів, іноді – обставини побутування. Під історичними піснями він подає не лише глибокі наукові коментарі, а й нерідко пояснення самих співаків у формі легенд, переказів, спогадів. “Таке пояснення народних пісень самим же народом треба вважати дуже корисним, бо воно кидає не раз характерне світло на пісні і доводить ясно, що народ думає про дані події, усуваючи всякі фальшиві і тенденційні коментарі учених”, – писав Ф. М. Колесса [30].

Крім того, майже до всіх пісень наведено бібліографічні довідки, що знайшло найвищу оцінку в рецензії В. М. Гнатюка, адже це свідчить про глибоку обізнаність автора з науковою літературою.

“Малорусские песни, преимущественно исторические” – це перше в історії української фольклористики (видання) історичних пісень, що відбиває картину їх побутування в певному регіоні. Тут зафіксовано не лише варіанти відомих текстів, а й нові, досі не опубліковані.

Збірник цей приніс визнання Я. П. Новицькому. Жодне з пізніших видань історичних пісень не обходило без посилань на нього. З радістю прийняли його сучасники – В. М. Гнатюк, Ф. М. Колесса, Д. І. Яворницький, Г. А. Залобовський [31].

1908 року Я. П. Новицький здійснив перевидання цього збірника під назвою “Малорусские исторические песни, собранные в Екатеринославщине в 1847–1903 гг.”, метою якого було надрукувати повністю всі тексти записаних ним пісень з усіма наявними варіантами. Це були ті самі пісні, по-іншому впорядковані, нових пісень усього одинадцять, та ще одинадцять свіжих варіантів. Крім того, тексти редаговані.

В. М. Гнатюк відгукнувся на друге видання досить критично і гостро. Зіставивши тексти, він довів, що це не є нове видання, що воно має недосконалий науковий апарат, висловив сумніви в доцільності таких видань взагалі [32].

За останні роки життя Я. П. Новицький підготував до друку ще один збірник – “Малорусские народные песни, собранные в Екатеринославщине в 1875–1915 гг.” [33], куди ввійшли не лише історичні пісні, але й календарно-обрядові – колядки і щедрівки, жнивварські, косарські, гребовецькі, псалми, балади, колискові та забавлянки, жартівливі, родинно-побутові, козацькі, бурлацькі, сирітські, п'яницькі, гайдамацькі, рекрутські, кріпацькі тощо. Безперечно, якби він своєчасно вийшов, то став би цікавим явищем в історії української фольклористики.

Усі дослідники збирацької спадщини Я. П. Новицького на чільне місце ставлять збірники фольклорної прози, видані ним в 1905–1912 рр. Це легенди та перекази міфологічні, топонімічні, історичні. Я. П. Новицький підготував до друку п'ять оригінальних видань: “Малорусские народные предания, поверья и рассказы” (1907), “Малороссийская и запорожская старина в памятниках устного народного творчества” (1907), “Запорожские и гайдамацкие клады” (1908), “Народная память об урочищах и исторических лицах Запорожья” (1909), “Духовный мир в представлении малорусского народа” (1912). Усі ці збірники складаються з фольклорних текстів, які друкувались раніше в періодиці, за винятком одного – “Запорожские и гайдамацкие клады”, що являє собою першу систематизовану публікацію легенд про скарги. Збірник “Народная память о Запорожье” (1911) – це видання, яке охоплює в скороченому вигляді весь обсяг попередніх збірників 1907–1909 років.

1905 р. в збірнику Катеринославського наукового товариства була опублікована праця Я. П. Новицького “С берегов Днепра” обсягом 195 сторінок. Це історико-ет-

нографічний опис старовинних запорозьких слобід Новогупалівки, Петро-Свистунового, Язикової Федорівки, Андріївки, Августинівки, Маркусової та ін., а також о. Хортиці, Великого Лугу, Дніпра, урочищ і балок на його берегах. Опис ілюстрований цікавими фотознімками, а також великою кількістю фольклорного матеріалу. Праця складається з двох частин. Перша – без назви, друга має назву “Запорожье в памятниках устного народного творчества”. Як видно із змісту, “С берегов Днепра” – це зведені до купи статті, які раніше друкувались в газетах “Днепр” і “Степь” [34]. Це – результат двох експедицій Я. П. Новицького, проведених улітку 1882 р. разом з невеликою групою сільських учителів, а влітку 1883 р. – разом з Д. І. Яворницьким. Уся праця побудована на народних оповіданнях – десятки легенд та переказів використано тут – історичних, топонімічних, міфологічних. Дуже рідко автор використовував архівні матеріали, і це робилося свідомо: “Рассказ и песня для истории – те же документальные данные. Правда, тут вы не всегда найдете хронологию, тут нужно умение разбираться, тем не менее, тот же рассказ, та же песня ярче освещает историю, иллюстрирует факты в таких иногда подробностях, в каких не опишет вам ни одна архивная бумага” [35].

Найхарактерніша риса Новицького-фольклориста – вибірювати все, що лишилось в народній пам'яті про запорозьку старовину, через що В. В. Білий назвав його “етнографом Запорожжя”. Його збірники – це історія Запорозької Січі в народній інтерпретації. Міфологія й апокрифи, безліч топонімічних легенд та історичних переказів про життя, побут, звичаї, подвиги, світогляд козаків, видатні особистості, руйнування Січі та взаємини з колонізаторами, козацький гумор і туга за колишньою славою – ось тематика цих видань. Матеріал подається в первісному вигляді, без літературної редакції, з цікавими авторськими коментарями. Я. П. Новицький – єдиний в історії української фольклористики, хто записав і при житті видрукував легенди про скарги, про народну топоніміку Запорожжя. Топонімічні легенди – це найоригінальніші твори фольклору, які побутують без варіантів в інших регіонах, і Я. П. Новицький підняв цілий пласт народної топоніміки Нижнього Подніпров'я саме завдяки тому, що він безвиїзно жив на цій території.

Я. П. Новицького фольклор цікавив насамперед як джерело для вивчення історії Запорозької Січі, тому в його записах так мало матеріалів іншої тематики. Він вивчав історію цього краю, і не лише за архівними джерелами, археологічними даними, а перш за все – за народними оповіданнями, легендами, піснями, спогадами. Я. П. Новицький не ставив собі за мету спеціально вивчати, філологічно досліджувати народну творчість – він прагнув зібрати якомога більше імперичного матеріалу для того, щоб ввести його в науковий обіг, опублікувати маловідомі, оригінальні місцеві зразки фольклору, про це він неодноразово висловлювався в передмові до збірників, у листах. Цінність записів Я. П. Новицького насамперед у їх документальній точності, в автентичності пісенних і прозових текстів, у глибокому науковому коментуванні, у тому, що фольклорні тексти не вириваються з історико-етнографічного контексту, в який вони органічно вплетені самими обставинами їх існування. Такі принципи публікації були новим етапом в українській фольклористиці кінця XIX – початку XX ст., вони еднають Новицького з неперервним ланцюгом видатних учених – М. Костомаровим, М. Драгомановим, Д. Яворницьким, В. Гнатюком та ін.

В останні роки життя Я. П. Новицький надрукував також два збірники магічного фольклору – “Малорусские народные заговоры, заклинания, молитвы и рецепты, собранные в Екатеринославщине” (1913) та “Малорусские народные заговоры и заклинания, собранные в Екатеринославщине” (1915), другий є додатком до першого. Це понад сто замовлянь і інших магічних текстів. Де, коли і від кого пощастило Я. П. Новицькому записати таку велику кількість надзвичайно поетичних, повних, первісно недоторканих дохристиянських зразків магічного фольклору, вказано в передмові до кожного збірника та в примітках під текстами. Автор називає на той час відомих знахарів і знахарок м. Олександрівська та сіл Катеринославського, Олександрівського й Маріупольського повітів. Деякі тексти взяті зі старовинних рукописів. Замовляння, що складають зміст другого видання, всі (за винятком № 15) записані в старовинному селі Андріївці Новомосковського повіту Є. А. Новицькою. Хто така Є. А. Новицька, упорядник не зазначає. У статті правнука вченого А. С. Бровка “Хто він – Я. П. Новицький?”

названо ім'я невістки Якова Павловича Євдокії Ананіївни Новицької [36], яка з 1902 р. жила з двома дітьми у свекра. Очевидно, це і є та сама Є. А. Новицька.

Збірники замовлянь Я. П. Новицького – це єдині видання магічного фольклору цього регіону. Вони були опубліковані відповідно в IX та X томах “Летописи Екатеринославской Ученой Архивной Комиссии” за 1913 та 1915 рр. Слід зауважити, що всі збірники фольклорних записів ученого мали по два видання – або в збірнику Харківського історико-філологічного товариства (т. VI, 1894 р.), або в Летопису Катеринославської вченої архівної комісії (т.т. IV, VII, IX, X), або як додаток до Адрес-календаря м. Олександрівська на 1908, 1910 рр. – і паралельно окремим відбитком, як самостійне видання; останній збірник “Малорусские народные заговоры и заклинания” (1915) не має окремого відбитка.

Я. П. Новицький здійснив також спробу класифікації цього рідкісного жанру – тексти розміщені відповідно до вікових хвороб. Унікальність зібраного матеріалу відзначив сам упорядник: “Сравнивая варианты по доступным нам источникам, мы нашли в очень немногих некоторое сходство с вариантами нашего собрания, почему библиографических ссылок не делаем” [37].

Хоч Я. П. Новицький не написав жодної фольклористичної праці, проте його внесок в науку неоціненний, саме як збирача і видавця народної творчості. “Не торкаючись питань теоретичної етнографії, Яків Павлович показав себе як знавець текстів, точний записувач, обережний коментатор, виявив, власне, ті риси, що їх бракувало не одному українському етнографові. Як етнограф-збирача, Якова Павловича треба поставити поруч з такими видатними фольклористами як І. Манжура, І. П. Новицький, Г. А. Залубовський” [38].

Я. П. Новицький – явище феноменальне в нашій науці. Перш за все він належить до тих дослідників, що здійснювали монографічний опис певної території – з боку історико-археологічного, статистико-економічного і фольклорно-етнографічного. Він записував усі жанри народної творчості, що побутували на досліджуваній території в кінці XIX – на початку XX ст. По-друге, він протягом 40 років неперервно фіксував фольклорно-етнографічний матеріал в його живому побутуванні, а не тільки той, який пасивно зберігається в народній пам'яті. Наприклад, багато казок бу-

ло записано ним самим від його учнів і його учнями безпосередньо. А перекази про руйнування Запорозької Січі, про життя запорожців за Дунаєм, на території колишньої Січі, про заснування ними міст і сіл і про життя, звичаї, дивацтва, смерть запорожців-сиднів записані Я. П. Новицьким безпосередньо від очевидців подій, від нащадків козаків, від людей, що пережили цю трагедію, і самі були живою історією. Ці перекази виникали, створювались під час запису, не виключено, що сам Новицький спонукав народних оповідачів до творення цілого ряду живих, первісно-недоторканих текстів – і одночасно був першим слухачем і першозбирачем їх. Особливо це стосується легенд про скарби. “Ровно 30 лет в кругу этих носителей исторической поэзии, в кругу заправских спивак, кашеваров, нюхарей и курильщиков нам пришлось коротать дни и ночи! [...] Днем под тенью верб и скал, ночью под звездным небом у пылающего костра, окруженного седыми, с смуглыми лицами дедами, вот обстановка, при которой велись наши беседы и записи” [39], – згадував Я. П. Новицький у передмові до збірника “Малорусские исторические песни” (1908). Із замилюванням, душевною теплою пише він про народних оповідачів – Дмитра Бута, Якова Шутя, Андрія Іващенка: “Редко и очень редко найдете старика, который бы с таким глубоким чувством, с таким умилением поведал вам о прошлом, – згадує він 78-літнього Андрія Іващенка із с. Ольгінське Маріупольського повіту. – Слушаешь, бывало, деда за полночь, слушаешь и не наслушаешься” [40].

Я. П. Новицький не записував від перших-ліпших носіїв, а, постійно живучи і мандруючи по досить обмеженій території, добре знав найунікальніших носіїв фольклорної прози, з найбагатшим репертуаром і черпав саме від них нескінченні скарби. У кожному селі, навіть місті, були в нього такі оповідачі, від яких записував протягом багатьох років – імена їхні майже в кожному збірнику, мінявся лише вік і дата запису. Це Дмитро Бут (с. Павло-Кічкас Олександрівського повіту), Андрій Іванович Нагірний (м. Олександрівськ), Михайло Антонович Книрик (с. Язикова Федорівка Олександрівського повіту), Оксентій Федорович Орел та Арсеній Чорновіл (с. Кушугувка Олександрівського повіту) та десятки інших. Я. П. Новицький задокументував живе побутування фольклору в неперервній народній традиції, здійснив таку роботу, яка не під силу була б найдосвідченішому вченому-фольклористу, навіть десяткам фольклористів, які працюють експедиційним методом. Мало кому щастило зафіксувати весь пласт фольклору певної території, а Я. П. Новицький звершив цей науковий подвиг і в цьому зрівнявся з феноменальним збирачем світового рівня В. М. Гнатюком. Записи Я. П. Новицького ще унікальніші тепер, коли більшість сіл і слобід, в яких побував учений, а особливо придніпровські села, урочища, дніпрові острови, скелі, пороги і всі інші описувані ним місця, що фігурують в топонімічних переказах і легендах, назавжди стерті з лиця землі і неможливо зараз спостерігати живу оповідальну традицію в цьому регіоні.

1. Исторические песни малорусского народа с объяснениями Вл. Антоновича и М. Драгоманова. – К., 1875. – Т. 2. – Ч. 1. – С. 1; Сумцов Н. Ф. Современная малорусская этнография. – СПб., 1893. – Ч. 1. – С. 130–146; Сумцов Н. Ф. Об этнографическом изучении Екатеринославской губернии // Сборник статей Екатеринославского научного общества по изучению края. – Екатеринослав, 1905. – С. 3–10; Сумцов М. Ф. Діячі українського фольклору. – Х., 1910. – С. 24; Білий В. В. Я. П. Новицький (1847–1925) // Записки історико-філологічного відділу УАН. – К., 1926. – Кн. 7–8, 10. – С. 288–293, 358–368; Білий В. В. Минуле етнографії на колишній Катеринославщині та її сучасні завдання // Археологічний збірник Дніпропетровського краєзнавчого музею. – Дніпропетровськ, 1929. – Т. 1. – С. 235–260; Гнатюк В. М. Я. П. Новицький. Малорусские исторические песни, собранные в Екатеринославщине в 1874–1903 г. г. (Лет. Екат. Ученой Архив Комиссии, год 3, вып. IV. – Екат. – 1908 г. – С. 131–158) // Записки НТШ. – Львів, 1908. – Т. 85. – Кн. 5. – С. 221–223; Колесса Ф. М. Малорусские песни Новицкого Я. П. // Збірник НТШ. – Львів, 1895. – Т. 6. – С. 43–47; Зеленин Д. К. Летопись Екатеринославской Ученой Архивной Комиссии // Живая старина. – СПб., 1912. – Вып. 2–4. – С. 503–504.

2. Сумцов Н. Ф. Об этнографическом изучении Екатеринославской губернии // Сборник статей Екатеринославского научного общества по изучению края. – Екатеринослав, 1905. – С. 7.

3. Эварницкий Д. И. Запорожье в остатках старины и преданиях народа. – СПб., 1888. – Ч. 1. – С. 146.

4. Чернявский Д. Ф. Яков Павлович Новицкий и его труды по истории и этнографии Екатеринославщины // Летопись Екатеринославской Ученой Архивной Комиссии. – Екатеринослав, 1912. – Вып. 8. – С. 1.

5. Дорошенко В. Новицький Яків Павлович // Україна. – 1925. – Кн. 6. – С. 183.

6. Сумцов Н. Ф. Об этнографическом изучении Екатеринославской губернии. – С. 3; Білий В. В. Минуле етнографії на колишній Катеринославщині та її сучасні завдання. – С. 235–260; Данилов В. В. Катеринославщина в архиве ИРГО // Летопись Екатеринославской Ученой Архивной Комиссии. – Вып. 10. – С. 376–378; Сумцов Н. Ф. Современная малорусская этнография. – Вып. 1. – Глава 3. – СПб., 1893; Степанів В. З наукової праці в Катеринославі // Україна. – 1926. – Кн. 1. – С. 168; Поповський А. М. Мова фольклору та художньої літератури Південної України XIX – початку XX ст. – Дніпропетровськ, 1987. – С. 8.
7. Малорусские народные предания и рассказы. – К., 1876. – С. XIV.
8. Чернявский Д. Ф. Я. П. Новицкий и его труды по истории и этнографии Екатеринославщины // Летопись Екатеринославской Ученой Архивной Комиссии. – Екатеринослав, 1912. – Вып. 8. – С. I.
9. Жарко М. Я. Я. П. Новицкий // Дніпрові хвилі. – 1912. – № 18–19. – С. 248.
10. Новицкий Я. П. Біографічні матеріали // ІМФЕ. ф. 4–1, од. зб. 1, арк. 13; Життєпис Якова Павловича Новицького // ІРНБУВ, ф. X 17380, арк. 1.
11. Життєпис Якова Павловича Новицького // ІРНБУВ, ф. X 17380, арк. 1.
12. Там само. – Арк. 2. (зв.)
13. Материалы по истории колонизации Новороссийского края // Екатеринославские губернские ведомости. – 1889. – № 37, 40, 43; // Описание архивных дел Мариупольского и Александровского уездных предводителей дворянства с 1794 по 1826 г. // Летопись Екат. Ученой Архив. Комиссии. – 1904. – Вып. 1. ; Из церковной летописи // Екат. губ. вед. – 1888. – № 18, 31, 43, 46, 47, 49, 77; та ін.
14. Чернявский Д. Ф. Я. П. Новицкий. – С. 189.
15. Шубравська М. М. 50 листів Д. І. Яворницького до Я. П. Новицького // Наука і суспільство. – 1989. – № 12. – С. 50.
16. Новицкий Я. П. Офіційні листи, копії та чернетки листів Я. П. Новицького до різних осіб 1913–1924 рр. // ІМФЕ. ф. 4–3, од. зб. 129, арк. 8 (зв.).
17. Ульяновський В. І., Абрасимова С. В. Листи Я. П. Новицького до Д. І. Яворницького // Український археографічний щорічник. – К. : Наук. думка, 1992. – Вип. I. – С. 383.
18. Білий В. В. Я. П. Новицкий. – С. 383.
19. Ульяновський В. І., Абрасимова С. В. Листи Я. П. Новицького до Д. І. Яворницького ... – С. 353–357.
20. Життєпис Якова Павловича Новицького // ІРНБУВ, ф. X 17380, арк. 1.
21. Новицкий Я. П. Из записок туриста // Киевский телеграф. – 1875. – № 34.
22. Исторические песни малорусского народа с объяснениями Вл. Антоновича и М. Драгоманова. – К., 1875. – Т. 2. – Ч. 1. – С. I.
23. Лоначевский О. I. Лист до Я. П. Новицького 1888 р. // ІМФЕ. ф. 4–3, од. зб. 84, арк. 1–2.
24. Залюбовський Г. А. Листи до Я. П. Новицького 1882–1896 // ІМФЕ. ф. 4–3, од. зб. 62, арк. 3.
25. Гнатюк В. М. Я. П. Новицкий... – С. 221.
26. Новицкий Я. П. Малорусские песни, преимущественно исторические, собранные в Екатеринославщине. – Х., 1894. – С. I.
27. Новицкий Я. П. Офіційні листи, копії та чернетки листів Я. П. Новицького до різних осіб 1913–1924 рр. // ІМФЕ. ф. 4–3, од. зб. 129, арк. 4
28. Чабаненко В. А. Яків Новицкий // Комсомолец Запоріжжя. – 1967. – 15 груд.
29. Колесса Ф. М. Малорусские песни, собранные Я. П. Новицким. – С. 380.
30. Там само. – С. 381.
31. Залюбовський Г. А., Залюбовський Л. А. Листи до Я. П. Новицького 1882–1896 // ІМФЕ. ф. 4–3, од. зб. 62, арк. 8.
32. Гнатюк В. М. Я. П. Новицкий. Малорусские исторические песни... – С. 222–223.
33. ІМФЕ. ф. 4–3, од. зб. 143, 144.
34. Новицкий Я. П. Запорожье в памятниках устного народного творчества // “Днепр”. – 1884. – № №: 130, 138, 146; 1885. – № 358; “Степь”. – 1886. – № : 5–7, 10, 12, 19.
35. Новицкий Я. П. Запорожье в памятниках устного народного творчества // “Степь”. – 1886. – № 5. – С. 67.
36. Бровко А. С. Хто він – Я. П. Новицкий? // Наука і суспільство. – 1990. – № 4. – С. 71–75.
37. Новицкий Я. П. Малорусские народные заговоры, заклинания, молитвы и рецепты. – Екатеринослав, 1913. – С. 6.
38. Білий В. В. Я. П. Новицкий. – С. 366.
39. Новицкий Я. П. Малорусские исторические песни, собранные в Екатеринославщине в 1873–1905 г. г. – Екатеринослав, 1908. – С. IX.
40. Новицкий Я. П. Малорусские народные предания, поверья и рассказы. – Александровск, 1907. – С. 8.
41. Новицкий Я. П. Остров Хортица на Днепре, его природа и древности // ІРНБУВ, X 17865–17867.
42. Яків Новицкий. Острів Хортица на Дніпрі. (Його природа, історія та старовина) // Запорожці: До історії козацької культури. – К.: Мистецтво, 1993. – С. 337–379.